

Јасмина Грковић-Мејдор

Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Нови Сад – Србија

e-mail: jgrkovicns@gmail.com

О ЈЕЗИКУ АКТА АРХИЕПИСКОПА НИКОДИМА ЗА КАРЕЈСКУ ЋЕЛИЈУ СВЕТОГ САВЕ ЈЕРУСАЛИМСКОГ

Апстракт: У раду се анализира језик акта архиепископа Никодима за Карејску ћелију Светог Саве Јерусалимског, с циљем да се утврде његове фонолошке, фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке црте, као и функционални стил српскословенског језика којим је писан. Истраживање открива и податке драгоцене за историју српског језика: чување фонема Ћ, њ и р' и групе вс- у дијалекту аутора/писара. У функционалностилском погледу текст је подељен на два дела: аренга је писана високим стилем, са обиљем књишких синтаксичких и лексичких средстава, са само једном старосрпском цртом, док је преостали део текста (експозиција, диспозиција и санкција) писан „сниженим” стилем, у којем се срећу бројни наноси из старосрпског језика.

Кључне речи: архиепископ Никодим, Карејска ћелија, српскословенски језик, старосрпски језик, функционални стил.

1. Увод

Никодим I, архиепископ српски (1317–1324),¹ издао је 1321. године акт за Карејску ћелију Светог Саве Јерусалимског (даље: *Акт*), писан српскословенским језиком. Аутентични препис, настао недуго после оригинала,² чува се у Архиву манастира Хиландара. Одликује га уставно писмо и уређени рашки правопис.³

1 О животу и раду архиепископа Никодима, са релевантном литературом, в. Живојиновић, Д. 2011.

2 Живојиновић, Д. 2005, 23. Према Виктору Савићу (усмена комуникација), у питању је или дипломатички оригинал или аутентични препис у палеографском смислу речи сувремен оригиналу, а писар има изражену блискост са званичним Никодимовим писаром, који је писао и Никодимов типик. Уколико је реч о дипломатичком оригиналу с краја 1321, он је настао у архиепископској канцеларији у Пећи, а ако је у питању светогорски препис, ради се о *манастирском препису* (в. Живојиновић, М. 2013: 679), односно *манастирском дупликату* (в. Живојиновић, М., Савић 2017, 216, нап. 14)

3 Групе *ја* и *је* обележавају се лигатурама, које су и најизразитија рашка особина (тако 1, торо 46, јеро 1, љдѣ 6; оуѣзвнѣ се 10, кнѣнни 11, свонедоу 2, оуѣрашаѣдѣ 7, итд.), такође и палаталност љ и њ у групама ља, ња, ље и ње (пнтатела 58, поѣлалѣѣдоу 72, оѣрѣнаѣоше 61, колѣнокланѣнни 64–65, прѣдѣнаѣоше 69; гѣлет 2, ѣѣговоленни 48, о немѣже 32, пѣстынежнѣтела 146). О одликама рашког правописа в. Јерковић 1979.

Циљ овога прилога јесте да утврди основне фонолошке, фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке одлике *Акта*. Језичка анализа допринеће, с једне стране, сазнањима о српском језику тога времена (пре свега на фонолошком нивоу) и, с друге, увидима у функционалностилско раслојавање књижевног језика. Анализа је рађена на основу снимака *Акта*.⁴

2. Фонологија и фонетика

У фонолошком систему пажњу најпре завређује питање гласовне вредности *ы*. Наиме, промена *ы > и*, која из старосрпског улази у српскословенски језик, постепено је обухватала српске говоре, о чему сведоче и повеље XIII века: док се у већини докумената графема *ы* неправилно употребљава, има и оних у којима се пише на етимолошком месту или се уклања само иза велара,⁵ што би сведочило о чувању фонеме *ы* у дијалекту њихових писара.⁶ Приступајући крајње опрезно овоме питању, Павле Ивић пише: „Глас *ы* ... изједначио се са *и* у већини говора вероватно у XII в. (додуше понегде је дочекао и почетак XIV века)”.⁷ Тако се, рецимо, у *Бањској хрисовуљи*, на којој је и потпис архиепископа Никодима, у одређеном броју позиција још увек одржава дистинкција између *ы* и *и*, на шта указује доследно бележење *ы* иза *п, б, в, м, л, з* и *т*.⁸

У *Акту* је, међутим, потврђен рефлекс *ы > и*. Осим, очекивано, иза велара (кчѣнна 11) и *р*⁹ (на ѿстрихъ 38, риканикъ 47, ѿстрици 63, оукрити се 106, покрывають 107, скрнти 142), уместо етимолошког *ы* спорадично се пише *и* у следећим позицијама:

- иза *б, в*: бити 90, 104, 140; прѣбывающаа 101, навикъ 11–12, новини Нјд. 42,
- иза *д*: хоуднѣ Амн. 61,
- иза *л*: оуслнша 22, слнша 24, съ теплнци Имн. 29, лѣторасан Имн. 43, топан Амн. 82, тепланѣ Амн. 82,
- иза *н*: рождѣнни Нјд. 18, ѿ скврѣни Гјд. 18, красникъ Ијд. 20, поустынни|х| Гмн. 26–27, довол'ници Имн. 27, прискрѣбникъ Ијд. 33, дрѣвници Имн. 43, лоу'ж'ници Имн. 45, блгодар'ниѣ Амн. 7, поустын'ници Имн. 54, прѣмѣни Имн. 59, власѣни Амн. 61, юностиѣ Амн. 97, грѣшници Нјд. 120, прѣѿсвѣщен'ни Ајд. 126, грѣш'нихъ Лмн. 143,
- иза *с*: въслаають 28, въсладоху 47, послаають 112,
- иза *т*: ѿметн Амн. 23, тисоуѣ 52, ч|с|тоти Гјд. 88, добротн Гјд. 99, работн Гјд. 112, не|с|тнхъ Гмн. 113.

У мањем броју потврда уочава се хиперкорекција: уместо етимолошког *и* написано је *ы*: скрѣбы Гјд. 18, вьнды 2л.имп. 25, простыраѣ се 97–98, къ своеплен'ныкомъ 111–112.

Будући да *Бањска хрисовуља* и *Акт* настају у истом периоду и на истом дијалекатском терену, разлика у статусу *ы* у два документа могла би се објаснити различитом дијалекатском провенијенцијом писара. Нажалост, главни писар *Бањске*

4 Живојиновић, Д. 2005, 23–50.

5 Ивић, Јерковић 2008, 433.

6 Иако закључују да је промена промена *ы > и* у овом периоду углавном завршена, Павле Ивић и Вера Јерковић ипак остављају могућност да се *ы* чувало у говору неких писара (2008: 582, 584).

7 Ивић 2016, 10.

8 Лома 2013, 290–294. Александар Лома цитира и закључак Павла Ивића, објављен у *Билтену Фонда за научна истраживања САНУ* 12 (1987) о томе да се у говору писара дата дистинкција чувала.

9 Депалатализација *ы > и* иза *к, г, х* потврђена је већ у *Мирослављевом јеванђељу*, док се *ры > ри* појављује још у старословенским споменицима (Куљбакин 1925, 96).

хрисовуље, у чијем се фонолошком систему по свему судећи чувало *ы*, није потписан.¹⁰ Ни о писару *Акта* не знамо ништа, осим да је, како је речено, могао доћи са Свете Горе.

Поузданих потврда за рефлекс *јата* у тексту нема. Позиционе промене *рѣ > ре* (запрещенна 135) и *цѣ > це* (сице 59, 104) потврђене су још у *Мирослављевом јеванђељу*.¹¹ Облици *надеж|д|е* 34, *надеж|д|н* 40, *надеж|д|амь* 100 представљају старословенске дублете са *е/ѣ*. Лексема *каѣнь* (каѣнн|х| 38) посведочена је са ѣ још у *Мирослављевом јеванђељу*, а на овакав дублетни облик упућују и дијалекатске форме *јелин*, *љељен*.¹² У примеру *н не добрѣ быти подмыслнѣ . себе тѣню ползовати* 83–84 форма *себе* се може тумачити као акузатив.¹³ Облик *корѣне* 9, *корѣнн|д|ь* 43 има познато секундарно дужење *е* у основи.

Нема примера за замену полугласника са *а*, а *вокално л* се доследно пише на етимолошком месту (*сѣздамь* 27, *глыбокаа* 79, *длычанню* 95 итд.).

У консонантском систему пажњу завређује статус фонеме *р'*, за коју се традиционално сматра да је из српског језика нестала већ крајем X или почетком XI столећа.¹⁴ Међутим, иако оскудна, грађа из повеља XII и XIII столећа упућује на то да се она могла чувати у делу српских говора на истоку.¹⁵ Ово питање актуализовано је изучавањем ситуације у *Бањској хрисовуљи*, у којој је запажено постојање *р'*.¹⁶ Исто налазимо и у *Акту*, у којем се без изузетка обележава мекоћа *р*: *прие* 7, *кѣриенна* 37, *ѡбориенна* 44, *цоріе* 51, *рашириѡце* 57, *творѡхѡу* 69, *сѣѣриеннѣ* 77, *сѣѣриенна* 148, *въ роукотворенѣмь* 120, *ѡ манастиря* 130.

У складу са српскословенском нормом,¹⁷ доследно се употребљавају старословенски резултати јотовања *шт* и *жд*: *рѣщи*, *сѣбирѡцин* 74, *знаѡцаа* 136, *даж|д|ь* 20, *вѣдаж|д|ь* 67, *стыж|д|ѡу* се 121 итд.

На плану фонетике издвајамо доследну употребу групе *вс-* у заменичком корену. На овакав изговор указује графика: 36 пута група је написана с пајерком (*вѣскоу* 7, *вѣа* 19, *вѣѣх* 39 итд.), 5 пута као *вс-* (*всѣг|д|а* 46, *всѣ|х|* 70 итд.) и само једанпут са јером (*ѡ вѣѣх* 90). Будући да се књишки изговор у српскословенском језику (*вѣс-*, потом *вас-*) успоставио тек након метатезе *вс-* > *св-* у старосрпском, ово би указивало на чување *вс-* у дијалекту,¹⁸ што потврђује и њено постојање у деловима *Бањске хрисовуље* писаним старосрпским језиком.¹⁹ Ова промена, која је обухватала српске говоре током XIII и XIV века, на истоку је очигледно каснила у односу на запад, где је најстарији пример забележен у дубровачком препису једне повеље Стефана Уроша I, датираном у седамдесете године XIII века.²⁰

10 Трифуновић 2011, 142

11 Куљбакин 1925, 98–99. В. и Ивић 1998, 412, нап. 7.

12 Куљбакин 1925, 99.

13 Глагол *ползовати* у црквенословенском поред чешће дативне има и акузативну рекцију (уп. будто не ползова насъ до селѣ Христосъ, СРЯ 16, 286).

14 В. нпр. Младеновић 2008, 34.

15 На ово упућује значавање *р'а* помоћу *ра* у рашким повељама писаним српским језиком (в. примере у: Ивић, Јерковић 2008, 428–429). Иако се у Ивић, Јерковић 2008 овом питању приступа с крајњим опрезом, у списку гласова се не наводи *р'* (2008, 582).

16 Лома 2013: 291. Аутор и у овом случају наводи и закључак Павла Ивића, објављен у *Билтену Фонда за научна истраживања САНУ* 12 (1987) о томе да се у говору писара дата фонема чувала.

17 В. преглед српскословенске норме у Јерковић 1984.

18 *Јер* се у овој групи почиње последније писати тек у српскословенским споменицима XV века „што је било условљено његовом новоуспостављеном изговорном вредношћу” (Драгин 2006, 51).

19 Грковић 2010, 70.

20 Младеновић 2008, 52.

Књишка црта чувања предлога и префикса *въ(-)* спроводи се у тексту скоро доследно: *въ знаѣмь 2, въскоуѣ 31, въгнѣзднѣшнѣ се 39* итд. Два примера са српским рефлексом *у-*, потврђеним од најстаријих споменика,²¹ појављују се тек након дуге аренге (1–119, даље А1), у делу који садржи експозицију, диспозицију и санкцију (120–149, даље А2): *живоуѣн оу нѣн 129, оу архнѣп|с|пнн 133.*

3. Морфологија

Морфолошка норма српскословенског језика²² спроведена је с великом мером доследности. Уз поштовање старословенских морфолошких правила реализују се и иновативна уопштавања.

У Ајд. **о/џо* деклинације мушког рода (именица и одговарајућих номиналних речи које се овако мењају) доследно је једначење са Гјд., нпр.: *оубѣтоу же н оѣца наѣ|г| сѣто архнѣп|с|па савоу третнаго . како знаюѣа н исплннѣѣаа вѣа рѣ|л|(ѣ)наѣа н подавѣша на вѣако лѣто 136–137.* Наставци *-ем, -ех,* са старословенским рефлексом полугласника, доследни су у Ијд., Дмн. и Лмн. **ї* и консонантске деклинације: *поутѣмь 35, чоудѣсѣмь 49, къзнемь 81, заповѣдѣ|х| 12, пропастѣ|х| 39* итд.

Гјд. мушкога рода сложене придевске промене редовно има наставак *-аго*: *многочѣтѣжнаго 25, велнаго 96, горѣааго 114* итд. У дативу, међутим, поред нормативног завршетка *-ому/-ему,* у 7 примера (грѣшномоу 20, сѣсѣшомоу 28, похвалѣаемоу 72 итд.), налазимо и старији наставак *-уму,* 2 пута: *створѣшомоу 52, рекшомоу 90.* У множини је уопштена сложена придевска промена, осим у герудски употребљеном партиципу: *о блѣгы|х| нѣ лѣнѣсе се 36, овы же ѡхо|д|ннѣско живоуѣсе 37, вѣсело тнхо н вѣз|мьлѣвно проведѣсе жнѣтнѣ ннѣсеже ндоуѣсе тат|дн крадома 40–41* итд., и у конструкцији датив + инфинитив (в. пример доле).

У тексту налазимо и више одлика старосрпског језика. У А1 се јавља само једна оваква црта: наставак *-ој* у Лјд. женског рода придевске промене:²³ *въ кѣлн каренскон 105.* У четворороструко краћем делу А2 особина старосрпског језика има знатно више:

- 1) наставак *-у* у Лјд. **о* промене: *въ снѣмь лнстоу 144;*²⁴
- 2) наставак *-ој* у Лјд. женског рода придевске промене, доследно: *въ кѣлн каренскон 125, въ каренскон кѣлнн 132, о каренскон кѣлнн 143, въ цѣков|нон рнзннцн 134;*
- 3) Нјд. мушког рода заменице *тѣј*: *тѣн тнпнкѣ*²⁵ 133;
- 4) наставак *-ег* у Гјд. мушког рода заменичке промене: *наѣ|г| 136;*
- 4) непостојање наставка у 3лјд. помоћног глагола у перфекту: *кѣ повѣлѣль 127;*²⁶
- 5) перфекат без помоћног глагола²⁷ (3 од укупно 4 случаја перфекта): *кѣлннн архнѣп|с|пнн даалн а друѣзн нѣ даалн 131, кѣгоже сѣын своѣю роукою писаль 132;*
- 6) наставак *-мо* у Лмн.: *по|д|пнсоуѣмо 148;*²⁸

21 Младеновић 2008, 18–21.

22 В. преглед српскословенске морфолошке норме у Јерковић 1984.

23 Наставак се у српском језику јавља од настаријих споменика (Даничић 1874, 186).

24 Наставак се јавља од XIII, а превладава од XV столећа (Даничић 1874: 49)

25 Код Даничића (1874, 149) налазимо податак да се *-ј* показним заменицама додаје од XV века; Белић (1999, 236) наводи примере из прве половине XIV столећа.

26 Овако већ у најстаријим споменицима (Белић 1999, 372).

27 Краћи перфекат није потврђен у старословенском језику (Бунина 1959, 61–78). У старосрпским повељама се јавља већ у XIII веку (в. примере у Грицкат 1954, 79–85).

28 Овако од најстаријих споменика; потврђено у *Мирослављевом јеванђељу* (Куљбакин 1925, 109).

7) изостанак конгруенције код партиципа: братин жнвоуџен Дјд. 129, в'сакъ по на|с| боудоуџин 134, као и аналошко уједначавање у наставку: боудоуџин Нмн. мушкога рода 138.²⁹

8) *имѣти* + инфинитив у функцији егзактног футура: кто не иметь подавати рѣ|т|(е)н'наѣ въ типнцѣ ѿца нашего савы и въ снѣмь листоу наин рѣ|т|(е)н'наѣ дръзнеть разорити . и не давати . да разоритъ его бѣ 143–145.³⁰

4. Синтакса

У домену синтаксе нема одступања од српскословенске норме. У тексту налазимо ретке грецизме:³¹

1) *јако* + инфинитив у резулативном значењу: и ѿ скон|х| дѣль за лѣность нащѣ ннчесоже нд|о|уџце јако ѡдобрити сло|в|(о) 4–5, јако разоумѣти на нн|х| рѣ|т|(е)н'ноуе 67, приготован' бо ндѣбахоу н'равъ снѣце јако в'са оудобъ носити 69–70, и запнсав'ша съ заклетнѣмь јако и по нѣмь боудоуџини подавати 137–138;

2) *јеже* + инфинитив (у цитату из Псалама): се коль добро и коль красно еже жити братин въкоупѣ 35;

3) *јеже* + партицип: еже по|д| въз|д|оуџы прѣдѣнн врѣмен'ныннн страж|д|оуџце 59–60, еже къ мнроу јако по в'се дѣн оудирае 100. У примеру снцѣ тнн сего свѣ|т|нло велнцѣн цркви срьп'цѣн прѣдлагаетъ . еже небыв'шоуоу прѣж|д|е оны въздвнже 115–116 релативна заменица конгруира са партиципом.

Посебну напомену захтева конструкција *јако да* + презент резултативно-последичног значења: и повелѣхъ хранити тьн типикъ . въ црков'нон рнзницн . оу архнєп|с|пнн . и съ дрѣгымн его сѣымн оуставн . јако да в'сакъ по на|с| боудоуџин прочнтаетъ 133–134. Јан Седлачек сматра да је у питању резултат словенско-грчког дијалекатског контакта.³² Будући да се у старосрпском у истој функцији јавља *јако да*,³³ које је раним изједначавањем *j- и *k- заменица сменило старије *јако да*, наведени пример био би својеврсно прилагођавање старосрпској синтаксичкој структури, уз чување књишког лексичког експонента *јако*.

Срећу се и изворно словенске конструкције, које су раним губљењем стекле у српскословенском књишки карактер од најранијих времена.

1) апсолутни датив:³⁴ прослоутню же прошѣ|д|шоу ѿ нѣмь . и јако свѣтлын и многонороднынн град|д| в'сѣмн знаемь бы|с|(т) . даже и в'стот'ныннн бл'гот|с|(т)нвынн црн . и приходнтъ къ костан'днню градоу 107–109, и пакы сѣымн его м|о|лтвалн бѣоу нзволнв'шоу . възвє|д|(е)нъ выхъ на прѣвосвѣщен'нн его прѣстољ . б'жнє сѣмь велнкыє цркве срьп'скыє 126–127.

2) датив + инфинитив:³⁵ хвален бо добродѣтель . бѣ похвалаетъ . ѿ него же члѣвомь добромь бити 103–104.

3) акузатив + партицип:³⁶ ѡбрѣтаетъ ѡбы ѡбыч'но въ послушаннн наредно жнвоуџе 34–35, видѣвъ житнн и злостр|с|тна оустрашающа оумь 70–71.

29 Овако већ од XIII века (Даничић 1874, 353–354).

30 *Имѣти* + инфинитив, које се у старословенском реализује као модална епистемичка конструкција за означавање будућег времена, потврђена је у старосрпском као *futurum exactum* од најранијих времена (Грковић-Мејдор 2013, 155).

31 О грецизмима у сфери инфинитивних и партиципских конструкција, са литературом, в. у: Грковић-Мејдор 1993, 171–201.

32 Седлачек 1963, 389.

33 Павловић 2009, 292–295.

34 О статусу апсолутног датива в. Грковић-Мејдор 2013, 64–65.

35 О конструкцији датива с инфинитивом в. Грковић-Мејдор 2013, 72–97.

36 О конструкцији акузатива с партиципом в. Грковић-Мејдор 2013, 98–115.

4) акузатив + инфинитив глагола *быти* као допуна комуникативног глагола: и записахъ и по на|с| воудоуцинидъ . и засвѣдѣтельствоую . негоже изберець причестие стго дха бити архнеп|с|па 139–140.³⁷

Као српскословенска (и црквенословенска) иновација јавља се честа употреба везника *и* између предиката и герундски употребљеног партиципа или апсолутног датива: оставивъ съ цр|с|(т)твоующа оца и изиде 23, прослоутню же прошь|д|шоу о немь . и тако свѣтлын и многонароднын гра|д| в'сѣмн знакъмъ бы|с|(т) 107–108 итд. Такође, партицип се јавља и у функцији предиката: бжнню же любовню пр|с|но разгарае се . и желеи горы стъне донти нарицаемаго а-фона 21–22. Ове две синтаксичке црте сређу се ретко у старословенском језику, док у српскословенском њихова фреквенција под утицајем старосрпског расте.³⁸

У стилском погледу се јасно разликују два текстуална сегмента: А1, где архиеписком Никодим опширно пише о Светом Сави и Карејској ћелији, и А2, који је претежно наративног карактера.

У А1 доминирају дуге реченице са мноштвом партиципа, нпр.: весело тихо и без'мально проводеше житие нгчесоже ндоуше тат'мн крадола . нгчесом'же земьномь пекоуше се . еже къ оугодноу чр'воу . зѣло малыи потрѣвное носесе . овы мало хлѣба приимающе . оутѣшенне же вода и соль . новини пирь . овы же дрѣвнии плоды . ниин же кор'вниемъ земьнымь . и растуциимъ лѣтораси былинн дивныхъ . и та скоупо събирающе . понеже лѣни стар'ци и неисходни и до ѿворенниа келне . и еше же и без'дрожжноу поустошьство . и неслѣсно и несобъчно живоуше . об'цоующе же съ звѣри лоуж'ниини . на мыслныи же дше'вныи звѣри . всег'д|а гдго око ндоуше . на ѿстоуп'ныи силы гла, 40–46). Сliku о претежно „номиналном” стилу употпуњује и употреба разноврсних партиципских конструкција, међу којима и поменутог акузатива с партиципом, као и повремен изостанак копуле: в'сакъ ко члбкъ гнои и снѣ члбкъ чрвь . рож|д|ении женоу маложивотънь . испльнь скръбы и смоушенни 17–18, а еже житие къ воудоуцимъ надеж|д|амъ 100. Упадљива је и употреба приповедачког презента, када се говори о Светом Сави, чиме се постиже експресивност исказа: и вьскорѣ прѣсел'ниикъ бываець . приходитъ въ прѣкраснаа поусты'нини|х| селенниа горы стъне а-фона . покланяець и облобызаець стга мѣста . и съзаци довол'ниини сна оумашаець 26–28 итд.

У А2 доминира „вербални” стил, претежно са личним глаголским облицима у прошлом времену, док су реченице знатно краће, нпр.: възвє|д|(е)нь възх на прѣосвѣщен'ни него прѣстолъ . бжнє стъне великыи цр'кве срп'скыи . и вьспомоноуше мн . пате же и самъ знахъ . како је повелѣль сты оцъ нашъ сава . првыи архнеп|с|пъ срп'скыи земле 128–129. Само у овом делу се употребљава перфекат (в. одељак о морфологији).

5. Лексика

У лексичком погледу свечани стил *Акта* испољава се кроз књишки речнички слој:

1) сложенице: мндоуцеоуциндъ 14, чрвоиадива 17, маложивотънь 18, многодѣтежнаго 25, коуп'нодшю 36, бл'годар'нии 47, бл'говолеини 48, колѣноклананни 65–66, колѣноклананни 78, злостр|с|тна 70, злостр|с|тна 79, бл'г|с|внии 73, троудолюбнємь 74, долѣл'ганни 77, в'сеношната 78, нишепитѣнни 81, стран'ноприкѣства 82, тьзондентнаго 95–96, добродѣте|ли| 97, добродѣтељ 99, 103, о добродѣтељ 103, добродѣтељю 107, ласк(с)рьднвыи 103, многонароднын 108, бл'гот|с|(т)ивыи 109, своеплен'ныкомь 111–112, дѣлодав'ца 114, роукотворен'емь 120, вышере|т|(е)н'немь 120–121,

37 Ова конструкција се традиционално сматра калком према грчком. Новије, типолошки утемељено тумачење акузатива са инфинитивом глагола *быти* в. у Kurešević 2018.

38 В. Грковић-Мејдор 2007, 240–241.

пѣстынежителя 146; у А1, у складу са садржајем, најчешћа сложена основа је довродѣтел-, док је најфреквентнији први део сложене основе благ-;

2) глаголке именице и апстрактне именице с формантом *-(н)ије*:³⁹ киченна 11, љченна 12, слоушенна 18, дѣанна 19, селенна 27, оуп'ванне 30, 91, въ послушанни 34–35, послушанни 122–123, кѣренна 37, оутѣшенне 42, оутѣшенна 82, ѿворенна 44, бѣгоколенни 48, колѣноклананна 64–65, 78, стоанна 65, 78, оуднленна 65, 79, оуднленнемь 71, въз|д|ыханна 65, 79, нзмьж|д|анне 66, нстанне 66, желанна 73, бѣг|с|внне 73, послушанне 75, ѿврѣженне 75–76, прѣтрѣговенна 76, долѣ-лѣганна⁴⁰ 77, смѣренне 77, пощенна 78, 88, пощенн 104–105, спреженне 80, нищепитѣнна 81, ѿнищенна 83, въз|д|рѣжанна 83, 88, сѣсенна 89, 99, мьчанн 95, покаанна 98, мьчанн 105, нзволенне 110, нзволенне 111, повелѣнне 117, повелѣннемь 123, повелѣнна 140, оуд|о|леннемь 123, запрешенна 135, запрѣщенн 141, запрѣшенне 148, смѣренна 148, свѣдѣнне 148;

3) елативна образовања са префиксом *прѣ-*:⁴¹ прѣпо|д|(о)б'нын 8, прѣкрасна 26, въ прѣпоусты|х| 37, прѣсѣне 87, прѣѿбѣщенства 116, прѣѿсѣненн 149.

Сложенице су двоструко чешће у А1, где их има 28, док их је у А2 само 3. Будући да је А1 четири пута дужи од А2, иста фреквенција би подразумевала да их у А2 буде 7. И образовања на *-(н)ије* су нешто фреквентнија у А1, где их има 47, док их је у А2 9 (иста фреквенција би подразумевала да их је у А2 – 12). Елативне форме присутне су искључиво у А1. Оваква реализација наведених књишких средстава условљена је различитим функционалним стиловима два дела текста. Иста ситуација је запажена и у старословенском: у јеванђељима, која су наративног карактера, сложенице се користе умерено, док их у хагиографијама и црквено-проповедничкој литератури има у изобилју.⁴²

У *Акту* запажамо и неколико лексема које нису забележене у Миклошичевом речнику (LPLG): *вездоружноє* 45–46, *прѣпоусты|х|* 37, *дѣлодавць* 114, или су им потврде искључиво из српских рукописа: *поустошество* 45–46, *долѣ-лѣганна* 77, *нагледовати* 129, *злаоуза* 147. Последња реч, забележена у А2, део је старосрпске заклетвене формуле *клетвоу* и *злаоузоу* да нидать 147. Овај формулаични израз, иначе редак у старим српским писаним споменицима,⁴³ јавља се и у хрисовуљи краља Милутина Карејској ћелији из 1317/18 (*клетвоу* и *злаоузоу* да нидать 190).⁴⁴ О његовој архаичности сведочи и део *Житија Светога Симеона* од Светога Саве, где се наводи као део несачуване хрисовуље Стефана Немање манастиру Студеници (и съ клетвоу и съ злаоузоу).⁴⁵

6. Општи осврт

Акт архиепископа Никодима пружа драгоцене податке о фонолошком систему дијалекта његовога аутора/писара, који се рефлектује у српскословенском тексту. У вокализму се чувају *ѣ* и *ь*, *ы* је дало рефлекс *и*, док је у консонантском систему потврђено постојање *р'*. Фонетизам српскословенског језика одликује српски изговор

39 В. Львов 1976, 75–76.

40 Реч је написана са цртицом јер не можемо бити сигурни да ли је у питању сложеница или синтагма.

41 В. Цейтлин 1971, 65.

42 Цейтлин 1977, 278–279.

43 Живојиновић, М. 1986, 394, нап. 50.

44 Живојиновић, Д. 2006, снимак. Уп и Живојиновић, Д. 2005, 43.

45 Мошин, Тирковић, Синдик 2011, 61.

групе *вс-*, што говори у прилог претпоставке да ће се књишки изговор *вѣс-* (> *вас-*) успоставити тек након метатезе *вс-* > *св-* у старосрпском језику.

Текст доприноси и бољем познавању функционалности стилског раслојавања српскословенског језика. У њему се издвајају два текстуална сегмента. Аренга (А1, 1–120), у којој архиепископ Никодим пише о Светоме Сави и Карејској ћелији, свечано је интонирана у духу похвале, док је преостали део текста (експозиција, диспозитивни део и санкција, А2, 120–149) претежно приповедачког карактера. У складу са принципом да сакралност теме условљава језички израз, аренга је писана високим стилем српскословенског језика, а једино одступање од српскословенске норме представља синтагма *въ кѣлнн карѣнскѣн*, што наводи на помисао да је српска форма у овоме називу била допуштена и у високом стилу. Насупрот томе, у А2 се јавља кршење књижевнојезичке норме, на фонетском и посебно на морфолошком плану. Будући да је реч о дипломатичком оригиналу или препису из времена архиепископа Никодима, те да се стога не може радити о преписивачким грешкама, очигледно је да је у датом функционалном стилу било прихватљиво спорадично присуство српских језичких особина. Тиме аутор овај део документа функционалности стилски свесно „снижава” у односу на аренгу.

Такође, књижевни језик *Акта* функционалности стилски се раслојава избором из регистра синтаксичких и лексичких средстава. У А1 се, за разлику од А2, реализује високи стил, са обиљем књишких средстава, што се на синтаксичком плану манифестује процентуално вишом заступљеношћу партиципа и партиципских конструкција, чешћом употребом грецизмама и књишких синтаксичких средстава, те дугим реченицама и доминантним номиналним изразом, а на лексичком мноштвом сложеница, творбама на *-ијије* и елативом с префиксом *прѣ-*.

Овакво структурирање текста упоредиво је са ситуацијом диглосије у манастирским даровницама попут *Бањске* или *Дечанске хрисовуље*. Разлика између манастирских даровица (српскословенско-старосрпска диглосија) и *Акта* (виши и нижи стил српскословенског) условљена је, на првом месту, наменом документа и адресатима, који, у првом случају, нису морали знати књижевни језик, док се његово познавање у манастирској средини, посебно светогорској, подразумевало.

Литература

Белић, Александар (1999). *Историја српског језика. Фонетика. Речи са деκлинацијом. Речи са конјугацијом*. Изабрана дела Александра Белића, IV. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Бунина, И. К. (1959). *Система времен старославјанског глагола*. Москва: АН СССР.

Грицкат, Ирена (1954). *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*. Београд: САН.

Грковић, Милица (2010). Правописне и језичке особине *Бањске хрисовуље*. Софија Милорадовић (ур.). *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима. I: Језик и народна традиција*. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 61–77.

Грковић-Мејдор, Јасмина (1993). *Језик „Псалтира” из штампарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ.

Грковић-Мејдор, Јасмина (2007). *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Грковић-Мејдор, Јасмина (2013). *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Даничић, Ђ. (1874). *Историја облика српскога или хрватскога језика до свршетка XVIII вијека*. У Биограду: Издање и штампа Државне штампарије.

Драгин, Наташа (2006). Прилог познавању групе *вс-* у српскословенском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLIX/2, 45–56.

Живојиновић, Драгић (2005). Акт архиепископа Никодима I за Карејску келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји. *Стари српски архив* 4, 23–50.

Живојиновић, Драгић (2006). Интерполисана хрисовуља краља Милутина за Карејску келију Светог Саве Јерусалимског. *Стари српски архив* 5, 11–41.

Живојиновић, Драгић М. (2011). Архиепископ Никодим I. *Историјски часопис* LX, 97–112.

Живојиновић, Мирјана (1986). Документи о аделфатима за Карејску келију светог Саве. *Зборник радова Византолошког института* XXIV–XXV, 385–396.

Живојиновић, Мирјана (2013). Акти о аделфатима. Прилог византијско-српској дипломатици. *Зборник радова Византолошког института* L/2, 663–682.

Живојиновић, Мирјана, Виктор Савић (2017). Збирне хрисовуље краљева Уроша II Милутина и Стефана Душана манастиру Хиландару. Прилог српској дипломатици. *Зборник радова Византолошког института* LIV, 213–259.

Ивић, Павле (1998). *Расправе, студије, чланци I. О фонологији* (= Павле Ивић. *Целокупна дела X/1*, ред. Милорад Радовановић), прир. Драгољуб Петровић. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, Павле, Вера Јерковић (2008). *Правопис српскохрватских ћирилских повеља и писама XII и XIII века*. У: Павле Ивић. *Студије из српске средњовековне писмености* (= Павле Ивић. *Целокупна дела X/1*, ред. Милорад Радовановић), прир. Јасмина Грковић-Мејдор. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић, Павле (2016). *Расправе, студије, чланци* (= Павле Ивић. *Целокупна дела X/1*, ред. Милорад Радовановић), прир. Мато Пижурица. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Јерковић, Вера (1979). Напомене о проучавању ортографије и језика српских редакцијских споменика. *Археографски прилози* 1, 31–37.

Јерковић, Вера (1984). *Српскословенска норма у гласовном и морфолошком систему*. *Jugoslavenski seminar za strane slaviste* 33–34, 55–66.

Куљбакин, Ст. М. (1925). *Палеографска и језичка испитивања о Мирослављевом јеванђељу*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија.

Kurešević, Marina (2018). The status and origin of the *accusativus cum infinitivo* construction in Old Church Slavonic. Jasmina Grković-Major, Björn Hansen, Barbara Sonnenhauser (eds). *Diachronic Slavonic Syntax. The Interplay between Internal Development, Language Contact and Metalinguistic Factors*. Berlin – Boston: de Gruyter, 261–283.

Лома, Александар (2013). *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд: САНУ, Одбор за ономастику (Библиотека ономастолошких прилога. књ. 2).

Львов А. С. (1976). Праславјанский слой старославјанской лексики. *Вопросы языкознания* 2, 71–85.

Младеновић, Александар (2008). *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја.

Мошин, Владимир, Сима Тирковић, Душан Синдик (2011). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника. 1: 1186–1321*. Београд: Историјски институт.

Павловић, Слободан (2009). *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.

Седлачек, Јан (1963). Синтаксис старославјанског језика у свете балканистици. *Slavia* XXXIII/3, 384–394.

СРЯ: *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, 1–. Москва: Наука, 1975–.

Трифунковић, Ђорђе (2011). *Повеља краља Милутина манастиру Бањска. Светостефанска хрисовуља. У: Повеља краља Милутина манастиру Бањска. Светостефанска хрисовуља. Књига друга. Фототипије издања и пратеће студије, прир. Ђорђе Трифунковић*. Београд: Mnemosyne, 129–147.

Цейтлин Р. М. (1971). Старославјанские прилагателные с приставкой *пръ-*. *Studia palaeoslovenica*. Прага: Academia, 65–71.

Цейтлин Р. М. (1977). *Лексика старославјанског језика*. Москва: Наука.

ON THE LANGUAGE OF THE ACT OF ARCHBISHOP NIKODIM
FOR THE KELLION OF ST. SAVA AT KARIES

This paper deals with the language of the Act for the Kellion of St. Sava at Karies issued by archbishop Nikodim in 1321 and written in Serbian Church Slavonic. The analysis, conducted on all linguistic levels, shows that the text consists of two parts. The first one is the *arenga* (lines 1–119) and the second one consists of an exposition, a disposition section and a sanction (lines 120–149). The *arenga* is written in the high functional style, marked by the frequent use of bookish syntactic means, such as participles and participle constructions, syntactic Graecisms, long sentences, compounds and bookish neologisms. It does not contain vernacular traits on the phonetic and morphological levels except for the Loc.sg *vb kelii kareiskoi*. On the other hand, the second part of the act exhibits characteristics of the lower functional style, with a low percentage of bookish syntactic and lexical traits and short sentences. In addition, it contains vernacular characteristics on phonetic and morphological levels. Thus the author made a clear difference between the two parts of the text. This act presents a valuable testimony to the existence of two functional styles in the same document, the use of which, in this case, is induced by the similar motives as in the case of diglossia in monastic charters.

